

'הלכה ברורה ובירור הלכה'

כהמשך למאמרו של הגרא"א קפלן זצ"ל המתפרסם להלן בענין הצורך של 'תלמוד ומעשה', והבאת דבריו של הגרא"י קוק זצ"ל שם בנושא זה עמ' 234, ראינו לנכון להדפיס כאן את מאמרו של ראש כולל 'הלכה ברורה' בישיבת 'מרכז הרב' בירושלים, המתאר את דרך הלימוד בצורת העיון השיטתית הזו, ואת התועלת שיש בלימוד במסכתות שבהן נמצא על הדף מדור 'הלכה ברורה' (לשונם של הפוסקים העוסקים בסוגיות שעל הדף) ובסופן סיכומי ה'בירור הלכה', כפי חזונו של הראי"ה קוק זצ"ל. המערכת

למעלה משלושים שנה קיים כולל "הלכה ברורה ובירור הלכה", שבמסגרתו עוסקים אברכים תלמידי חכמים בשיטת לימוד עקבית ומסודרת, מדף לדף ומנושא לנושא. סוגיית הגמרא מקבלת מימד נכון של מסגרת המציגה נושא שנדון בבתי המדרשות של רבותינו הראשונים והאחרונים, כשליבון השיטות ובירורן בא לידי ביטוי בסופו של דבר בבירור דעות הפוסקים השונות, כמו בהבדלים הדקים שיש בין לשון הרמב"ם, הטור, מרן מחבר השו"ע והרמ"א. תוכנית לימודית זו באה בעקבות דבריו של מרן הרב קוק זצ"ל, שבחזונו הגדול קרא לתוכניתו זו בשם "בנין התורה לדורות".

להכרת שיטות הראשונים על גווניהם השונים יש מקום נכבד ביותר ביצירה הזו של בירור ההלכה. דווקא בתקופתינו, כשזכינו לקבל את האוצר הגדול של ספרי ראשונים שלא היו נודעים בדור שלפנינו ועתה יצאו לאור בהידור רב, יש ערך רב למפעל שבמסגרתו נידונים דברי הראשונים כולם, הידועים יותר והידועים פחות. רבים מן הנושאים המסובכים באים לידי פתרון על ידי הכרת השיטות כולן, ודברים שנראים קשים, בלי יישוב הולם, מוצאים את פתרונם כשמתברר שקיימת דרך נוספת בפירוש הסוגיה.

רבותינו הראשונים מראים כי יש דרכים שונות ללימוד הגמרא, ופעמים הרבה אנו מופתעים כאשר הם מסיקים מסוגיית הגמרא מסקנות הלכתיות יסודיות, שלא היינו מבחינים בהם בלימוד רגיל של דף הגמרא. עושר רב מתגלה בדבריהם,

בסברא ובפירוש, בהצגה ובניתוח של הסוגיה עצמה ובהשוואה בין סוגיות מקבילות בבבלי וירושלמי ובמקורות אחרים, ומתוך כך מתבארים דברי התורה בשלמותם.

לאחר הכרת סוגיית הגמרא ושיטות הראשונים בה - יש לגשת אל הפוסקים, תחילה כמובן אל הרמב"ם "הנשר הגדול", שהוא בעצמו כמובן 'ראשון' ומפרש ולא רק פוסק. דבריו נבחנים בדיוקנות, שכן במקום שדרכו להלכה אינה כפי פשטות הסוגיה בעינינו - הוי אומר שיש לו דרך מיוחדת בפירוש הסוגיה; ולשם כך הרי נכתבו ספרים רבים עם חידושים נפלאים, אשר פותחים פתח חדש להבנת הגמרא על פי פסקו של הרמב"ם. כיוצא בזה יש ללמוד את השו"ע ונושאי כליו, כאשר פעמים הרבה מתברר שמחלוקת קטנה בפרטים קשורה בהבדל בין יסודות שיטות הראשונים בסוגיה, וכפי דרכו של הגר"א בביאורו לשו"ע.

כך מתפתחת שיטה זו של לימוד הגמ' מסוגיה לסוגיה, מפרק לפרק, בסוף המסכת כמו בתחילתה; ההשתדלות היא שלא לדלג על שום דבר שיש בו כדי לזרוק אור על ההלכה. העיקרון המנחה הוא שכל פירוש, שאלה ותשובה שנאמרו בסגנון מסויים לא נאמרו בסתם - אלא בדווקא, שכן צריך לומר ולא אחרת, וממילא לעיתים קרובות יש להסיק על פי ענייני סגנון וסדר פרטי הלכה יסודיים.

תוך כדי הלימוד מתגלים לעינינו צדדים שונים בסוגיות שונות: יש והפשט בסוגיה ברור, אבל השאלה היא כמי לפסוק בין בעלי הפלוגתא בסוגיה; יש שנחלקו הראשונים בפירוש הסוגיה עצמה, או מפני שמצד עצמה אפשר להבינה באופנים שונים, או מפני שסוגיה אחרת עומדת כנגדה. בעבודה על סיכומי ה'בירור הלכה' מקבלת כל סוגיה את צורתה כפי שהיא משתקפת ממיגוון הדעות של הראשונים, ואינו דומה מי שלומד דף גמרא עם פירוש רש"י ותוספות למי שלומד את הנושא על כל היבטיו, שהם היסודות להלכה מפיה אנו חיים. מתרגלים אנו להיות במחיצתם של הראשונים, ומכירים אנו את בתי המדרשות, האישים והשיטות, כמו בית המדרש של בעלי התוספות מול בית המדרש של גדולי ספרד הקדמונים, גדולי פרובנס מול חכמי צרפת. וכך נמשכות השיטות בדורות המאוחרים יותר, כשיד ההשגחה אינה נותנת לפירוד שיגדל, שכן תמיד יש חוליות מקשרות, כמו הרא"ש העובר מאשכנז לספרד, ספר השו"ע המחבר את מרן עם הרמ"א, וכן הלאה מדור לדור, עד למפעל 'הלכה ברורה ובירור הלכה' המוסיף את תרומתו לבנין התורה השלם.

וכך כתב על מפעל גדול זה הגרא"ז מלצר זצ"ל בדברי ברכתו למס' ביצה עם הלכה ברורה ובירור הלכה: ...'וברכתי ברכת הנהנין, שזהו באמת הספר הנחוץ ללומדי התורה לדעת בנקל תוכן ותורף שיטות הראשונים ובירור ההלכה'...

להלן אציג כמה דוגמאות מסוגיות שונות שכבר נתבררו במסכתות שיצאו לאור בעזרת ה' במסגרת 'מפעל הלכה ברורה', ויש בהן כדי להראות מקצת מהיקפו של המפעל.

- במסכת סוכה פותחת הגמרא בדיון על טעמי הפסול של סוכה הגבוהה למעלה מעשרים אמה, ויש על כך כמה טעמים, של רבה, רבי זירא ורבא. גם הראשונים המשיכו בבירור פסיקת ההלכה, יש שפסקו כרבה, יש כרבא. ב'בירור הלכה' מתבררים צדדי מחלוקת זו שיש לה נפקא מינה הלכה למעשה, עד לבירור שיטת הרמב"ם שאינה מפורשת כל כך, והשו"ע שנראה שפוסק כרבא. על מסקנה זו נוסף הבירור לגבי סוכה הגבוהה מעשרים אמה כשהמחיצות אינן מגיעות לגובה זה, שאלה הנידוניות בפוסקים ומבוססת על חילוקי הדעות שבין הראשונים.
- בפרק רביעי שם נידונה מצות ערבה בפרטיה על פי מה שכתוב בגמרא, ומתוך כך מתבררות השיטות להלכה. כך למשל יש מחלוקת בגמרא ובמהלך הסוגיה האם היו מקיפים את המזבח עם הערבה או עם הלולב, ומתוך כך מתבררת מחלוקת המחבר עם הרמ"א אם נוהגים בזה"ז שגם מי שאין לו לולב מקיף את הבימה. השאלה תלויה בכך, שאם ההקפה במקדש היתה בערבה ממילא אין יתרון היום לבעל הלולב על פני מי שאין לו לולב, ואולם אם ההקפה היתה במקדש בלולב הרי כך צריך לעשות בזמן הזה, ומי שאין לו לולב לא יקיף. בסוגיה זו מתבאר כי "חיבוט ערבה" יכול להתפרש בלשון הכאה וגם בלשון נענוע. במצוה זו נוהג הציבור לפי מנהגי האריז"ל, ואולם יש מקום לדעת את פרטיה לפי הסוגיה ופירושי הראשונים, ולנהוג לפיהם יחד עם המנהגים הנהוגים על פי הקבלה.
- במס' קידושין למדנו על "הנהו בית תרי דהוה קא שתו חמרא תותי ציפי בבבל, שקל חד מינייהו כסא דחמרא יהיב ליה לחבריה, א"ל מיקדשא לי ברתין לברי". ובגמרא שואלים: "ודלמא שליח שויא" וכו'. מלימוד שיטות הראשונים מתברר שמאחורי המעשה מסתתר כאן דיון עקרוני בשאלה האם צריכים לעדים במינוי שליחות בקידושין. כבר הרא"ש מדייק מן הסוגיה שאין צורך בעדים, שרק אם אכן אין צורך בהם ראוי היה לחוש שמינהו שליח, ויש על כך מחלוקת, שהראב"ד סובר שבכל שליח לקידושין צריך שיהיו עדים בזמן מינויו. מכאן מתפתח דיון, ומתבררים חילוקים בין שליח שנתמנה במפורש לבין שליח שנתמנה מדין "זכין לאדם", שאז אולי פשוט שאין צריכים לעדים כשם שאין צריכים למינוי מפורש, שהכל נדון כאילו היה

למרות שבאמת לא היה בפועל. חילוק נוסף הוא בין שליח האיש לשליח האשה, והדברים קשורים להשוואה שישנה או שאינה בין קידושין לגיטין. מכל מקום לפנינו דוגמא של סוגיה שבה עיקרי הדברים אינם כתובים במפורש בגמרא אלא ע"י דיוק ורמז, בעוד שהשאלה עצמה היא עקרונית ויסודית בהלכות קידושין, והרי זה ממש מגופי התורה התלויים בשערה.

● בסוגיה אחרת במסכת מגילה דנים על ברכת חתנים בעשרה, ומתחדש שם חידוש מענין על פי דיוק של רבנו מנחם בלשון הרמב"ם, שאפשר אולי לצרף נשים למנין, שהרי הן שייכות בנישואין ומצטרפות, מה שאין כן עבדים וקטנים שאינם שייכים, ולכן אינם מצטרפים. עם זאת מובאים דברי הגר"ש ישראלי בספרו "חוות בנימין" שמסיק שלא לצרף נשים, ודוחה אף את הדיוק מלשון הרמב"ם.

● מסכת שבת עם ה"ב וב"ה קונה שבת לעצמה בחשיבותה, כשהיא כוללת למעלה משש מאות בירורי הלכה על מגוון הנושאים הקשורים למלאכות שבת, לאורכה של כל המסכת, ועוד נוסף עליהם קונטרס מלאכת מחשבת - קונטרס שנותן תמונה מקיפה על העקרונות של מלאכות שבת בענין דבר שאינו מתכווין ופסיק רישיה, מלאכה שאינה צריכה לגופה ומתעסק. במסכת עצמה נמצא בירור מקיף ביותר על סוגיית נפלים בהלכה, שמתבררת בדף קלה-קלו. שם מתבררים הגדרים היסודיים, ואחר כך מתקיים דיון מפורט בכל נושא: בענין מילה בשבת, בענין אבילות, בענין יבום וחליצה ובענין פיקוח נפש. כמו כן נמצא דיונים בפרק שני על סוגיות מסובכות הנוגעות לזמן של בין השמשות, וכמעט ספר בפני עצמו על הלכות חנוכה.

בדרך לימוד זו פעמים שמתגלה חידוש, ופעמים שהחידוש הוא עצם הסידור והבירור המפורט. ישנן סוגיות ארוכות וקשות שבירורן קצר ופשוט, וישנן סוגיות קצרות לכאורה, אבל בירורן ארוך ומסובך. כל הבירורים האלו יחדיו נותנים תמונה של תורה שיש בה הרבה שיטות שכולן מתלכדות במשך הדורות, כאבני פסיפס במסגרת אחת, לקיים מה שנאמר 'תורת ה' תמימה משיבת נפש', כשהיא תמימה הריהי משיבת נפש.

זהו על-כן שער ללימוד שאינו שטחי אלא מעמיק, שאינו מצומצם אלא מקיף; לימוד שמציג את דברי התורה כמקשה אחת, החל מדברי התנאים והאמוראים, עבור בדברי הראשונים והאחרונים, המפרשים והפוסקים, וכלה בדברי גדולי הדורות האחרונים. זוהי 'הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד'.